

ZDENĚK MARTÍNEK

Agresivita a kriminalita školní mládeže

2., AKTUALIZOVANÉ A ROZŠÍŘENÉ VYDÁNÍ

PEDAGOGIKA

 GRADA®

Poděkování

Chtěl bych poděkovat všem účastníkům svých seminářů za jejich zájem a velice časté podněty, kterými semináře oživují a které jsou pro mě zároveň motivací a inspirací.

Dále chci poděkovat své rodině a všem blízkým za podporu a trpělivost, synům bych chtěl poděkovat za pomoc při práci na počítači, s kterým nejsem velký kamarád.

V neposlední řadě patří můj velký dík všem spolupracovnicím v pedagogicko-psychologické poradně v Pelhřimově. Jsem rád, že s nimi mohu pracovat v klidné a přátelské atmosféře.

ZDENĚK MARTÍNEK

Agresivita a kriminalita školní mládeže

PEDAGOGIKA

2., AKTUALIZOVANÉ A ROZŠÍŘENÉ VYDÁNÍ

 GRADA®

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

*Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.*

PaedDr. Zdeněk Martínek

**AGRESIVITA A KRIMINALITA ŠKOLNÍ MLÁDEŽE
2., aktualizované a rozšířené vydání**

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400
www.grada.cz
jako svou 5861. publikaci

Odpovědná redaktorka Mgr. Olga Kopalová
Sazba a zlom Milan Vokál
Návrh a zpracování obálky Antonín Plicka
Počet stran 192
Vydání 1., 2015

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a.s.

© Grada Publishing, a.s., 2015
Cover Photo © fotobanka Allphoto

ISBN 978-80-247-9761-8 (ePub)
ISBN 978-80-247-9760-1 (pdf)
ISBN 978-80-247-5309-6 (print)

Obsah

Úvod	8
1. Agresivita a agrese – rozdíl	10
1.1 Agresivita	10
<i>Příčiny zvýšené agresivity u jedince</i>	11
1.2 Agrese	23
2. Směry agrese	25
2.1 Agrese vybitá na neživém předmětu	25
2.2 Agrese vybitá na zvířeti	27
2.3 Autoagrese	28
<i>Sebevražedné jednání</i>	28
<i>Sebepoškozování</i>	30
3. Dělení agresí	38
3.1 Přímá a nepřímá agrese × verbální a fyzická agrese × aktivita a pasivita	38
3.2 Agrese emocionální × frustrační × instrumentální	40
<i>Emocionální agrese</i>	40
<i>Frustrační agrese</i>	42
<i>Agrese instrumentální</i>	44
3.3 Moyerova klasifikace agresí	48
<i>Predátorská agrese</i>	48
<i>Agrese mezi samci (nebo samicemi)</i>	53
<i>Agrese dráždivá</i>	67
<i>Agrese vyvolaná strachem</i>	68
<i>Rodičovská agrese</i>	71
<i>Sexuální agrese</i>	78
<i>Agrese jako obrana teritoria</i>	78

4. Příčiny zvýšeného výskytu agrese u dětí a mládeže	82
4.1 Potvrzování funkčnosti agrese	82
4.2 Nečitelnost ve výchově	82
4.3 Výrazný nesoulad v hranicích školy a rodiny	84
4.4 Agrese a vliv party (subkultury)	87
4.5 Předčasná „selekce“ dětí školního věku	90
4.6 Mediální násilí	94
5. Zvládání a řešení agrese	98
6. Poruchy chování související s agresivním chováním a kriminalitou dětí a mládeže	101
6.1 Hyperaktivita s poruchou pozornosti – ADHD (Attention Deficit Hyperactivity Disorder)	102
<i>Základní příznaky ADHD</i>	102
<i>Ochranné strategie dítěte</i>	108
6.2 Opoziční porucha chování	110
6.3 Lhaní	111
6.4 Krádeže	114
6.5 Záškoláctví	116
<i>Příčiny záškoláctví</i>	116
<i>Možnosti opatření ke snížení výskytu záškoláctví</i>	121
6.6 Útěky a toulky	122
<i>Útěky</i>	122
<i>Toulky</i>	124
6.7 Porucha chování s protispolečenskými rysy	126
7. Šikana jako varianta agresivního chování	128
7.1 Vymezení šikany	128
7.2 Směry šikany	133
<i>Učitel × žák</i>	133
<i>Žák × učitel</i>	133
<i>Rodič × učitel</i>	134
<i>Učitel × rodič</i>	135
<i>Učitel × učitel</i>	136

<i>Ředitel × učitel</i>	137
7.3 Vývojová stadia šikany	137
<i>Ostrakismus</i>	137
<i>Fyzická agrese a psychická manipulace</i>	140
<i>Vytvoření jádra</i>	142
<i>Vytváření norem</i>	147
<i>Totalita</i>	152
7.4 Varovné signály šikany	153
<i>Charakteristické varovné signály ze strany oběti</i>	155
<i>Varovná místa šikany</i>	157
7.5 Typologie agresorů a obětí	160
<i>Typologie agresorů</i>	161
<i>Typologie obětí</i>	164
7.6 První pomoc při výskytu šikanujícího chování ve škole	167
7.7 Šikana z právního hlediska	168
8. Kyberšikana – moderní fenomén sociálně patologického chování dětí a mládeže	170
8.1 Vymezení kyberšikany	170
8.2 Typy kyberšikanování	173
8.3 Typologie agresorů	176
<i>Typologie podle stupňů škol</i>	176
<i>Typologie podle chování</i>	177
8.4 Pomoc při výskytu kyberšikany	178
<i>Nejčastější projevy chování oběti kyberšikany</i>	179
<i>Nejčastější projevy chování kyberagresora</i>	179
<i>Základní pravidla při setkání s kyberšikanou</i>	179
Závěr	181
Přílohy	182
Literatura	188

Úvod

Nemyslím, že dnešní děti přicházejí na svět horší, než jsme byli my. Ale právě svět, který je v současné době obklopuje, nevhodná výchova (doma a mnohdy i ve škole), nedostatek podpory a porozumění, uspěchanost doby a přemíra techniky z nich dělá jedince, kteří nejsou schopni se poprat s každodenní realitou. Často je „patologické“ chování ve formě agrese, šikany, krádeží, lhaní, záškoláctví pouze formou obrany a projevem neschopnosti řešit náročné životní situace.

Swou praxi v pedagogicko-psychologické poradně jsem začínal s dětmi trpícími některou ze specifických vývojových poruch učení. Byla to práce velice zajímavá, péče o tyto děti probíhala často velmi náhodně a živelně. Postupem času se učitelé začali s problematikou specifických vývojových poruch učení poměrně úspěšně „potýkat“ a mnozí z nich si dnes bez potíží dokáží s takovým dítětem poradit.

Zároveň však začalo stoupat procento dětí, které mají problémy se svým chováním, v klasických třídách a vyučovacích hodinách jsou nezvladatelné, narušují chod celé třídy, do jisté míry znamenají i ohrožení ostatních spolužáků. Učitelé jsou při jejich vedení bezbranní a bezradní a mnohdy i jejich rodiče se dostávají do pozice bezmocných a nešťastných lidí. Nedávno mě paní Gabriela Plicková, které vděčím za to, že vyšlo první vydání knihy, oslovila s návrhem, zda bych nechtěl vydat druhé, rozšířené a přepracované vydání. Nejprve jsem nad návrhem váhal a měl jsem pocit, že již nemám co psát. Opak je však pravdou. Čím dál více se setkávám s novými fenomény patologického chování dětí, zjišťuji, že ataky vůči obětem (ať již z řad samotných dětí, ale mnohdy i rodičů a v neposlední řadě učitelů) jsou „drsnější a tvrdší“, agresori získávají pocit neohroženosti a jsou přesvědčeni o tom, že vše mohou, a co je podle mého mínění nejhorší, patologického chování se dopouštějí děti stále nižších věkových kategorií.

Ve své knize se snažím odpovědět na otázky, které slýchá většina odborníků zabývajících se patologickým chováním dětí a mládeže:

„Co se s dnešními dětmi děje, že jsou takové?“

„Jak je to možné, že to, co v chování dětí bylo před dvaceti lety nepředstavitelné, se dnes stává jakousi normou?“

„Co může dospělá osoba (ať již rodič či učitel nebo vychovatel) udělat pro zlepšení celé situace?“

„Jak pracovat s problémovým dítětem?“ ...

Čtenář se záhy dozví, že mnoho rodičů dělá zásadní chyby ve své výchově, ale i učitelé se ve své snaze co nejvíce dítě naučit a „vychovat“ dopustí kroků, které jsou málo efektivní, nebo dokonce kontraproduktivní.

Mým cílem není předkládat vysoce odborné pojednání týkající se sociálně patologických jevů, budu rád, když text zaujme širokou čtenářskou veřejnost – studenty a učiteli počínaje a rodiči, kteří jsou především za výchovu svých ratolestí zodpovědní, konče.

Všem, kdo se zabývají výchovou dětí, přeji, aby jim jejich práce přinášela vždy radost, uspokojení, nenechali se odradit občasnými neúspěchy. Jsem přesvědčen o tom, že naprostá většina našich současných dětí není jiná, než jsme v dětství byli my – chovají se v rámci norem, mají stejné problémy. Ovšem těch zhruba 10 % silně problémových jedinců je schopno nás „přesvědčit“, že naše děti jsou špatné a nevychované. Nenechme se touto menšinou „převálcovat“ a pokusme se i těmto dětem ukázat, že mohou své chování změnit, že agrese, šikana, krádeže a jiné patologické jevy nejsou cestou, která by jim v budoucnosti mohla zajistit spokojený život.

V neposlední řadě chci apelovat na rodiče. Je pochopitelné, že většina rodičů své děti miluje, dokáže jim i mnohé věci odpustit, často je nekriticky brání. Používejte však ve výchově to, co někdy nazývám „laskavou dominancí“, tj. mám tě rád, ale musíš dodržovat jasná a pevná pravidla, v případě, že tato pravidla porušíš, poneseš přirozený následek, protože to je realita světa.

Zdeněk Martínek

1. Agresivita a agrese – rozdíl

Oba termíny jsou jak v laické, tak i pedagogické a psychologické terminologii často zaměňovány, přitom každý z nich lze vysvětlit jiným způsobem.

1.1 Agresivita

Agresivita (z lat. *agressivus* – útočný): vlastnost, postoj nebo vnitřní pohotovost k agresi. V širším slova smyslu se takto označuje schopnost organismu mobilizovat síly k zápasu o dosažení nějakého cíle a schopnost vzdorovat těžkostem.

Do jisté míry to je charakteristický znak osobnosti jedince. V nejširším slova smyslu ji lze definovat jako dispozici k agresivnímu chování. Každý jedinec je vybaven určitou mírou agresivity, jinak by neměl ve společnosti šanci na přežití. Člověk nadaný vysokou mírou agresivity je náchylný v různých situacích jednat agresivně, se svojí agresivitou těžce bojuje, protože ovládá jeho život a působí vážné komplikace v mezilidské komunikaci. Impulzivně reaguje i na podněty, které by jiný člověk přešel bez povšimnutí, popř. by se nad nimi zasmál. Lidé s vysokou mírou impulzivity mají rovněž větší sklony k urážlivosti, vztahovačnosti, komunikace s nimi bývá mnohdy obtížná. Často trpí i tím, že okolí se od nich odtahuje, považuje je za nebezpečné, neschopné domluvy apod. Okolí může takového jedince vnímat jako nebezpečného, ohrožujícího, většina lidí má tendenci se mu vyhýbat.

Naopak člověk s nízkou mírou agresivity je většinou schopen ve vypjatých situacích kompromisu, dohody a smíru, okolí jej považuje za diplomatického, komunikativního, společenského.

Vnější okolnosti nás někdy nutí k tomu, abychom agresivitu použili ve svém chování, ať už v osobním, nebo i profesním životě. Pokud je tato agresivita přijatelná, může sloužit k posílení autority, sebevědomí, může mít ve své podstatě pozitivní vliv.

Příčiny zvýšené agresivity u jedince

Co je tedy pravděpodobnou příčinou zvýšené agresivity u jedince? Výraznou roli hrají genetické faktory, některé prameny uvádí, že až z 60 % je míra agresivity dědičná. Tvrdím, že těžko můžeme chtít, aby se potomek silně agresivního otce choval jako anděl.

Někteří autoři (např. Renfrew, 1997) uvádějí, že vliv genetických faktorů na agresivitu lze předpokládat za těchto podmínek:

- Jedinec z normální rodiny se chová extrémně agresivně. Pokud se zbytek rodiny chová normálně, pak to znamená, že rodinné prostředí je nepatologické. Z tohoto důvodu je možné, že agresivita jedince představuje geneticky podloženou biologickou abnormitu.
- Velký počet členů rodiny je agresivních. Ačkoliv v tomto případě nelze eliminovat společný faktor prostředí, lze předpokládat přítomnost společného genetického faktoru.

Skrytě agresivní matka

Ve společnosti mnohdy panuje názor, že „viníkem“ agresivity je muž – otec. Praxe však ukazuje, že daleko větší problémy s agresivitou mají děti, které jsou například vychovávány tzv. **skrytě agresivní matkou** – zde je již faktor prostředí naprosto nepopiratelný.

Co v sobě skrývá pojem skrytě agresivní matka? Model chování této matky je velice dobře znám nejen psychologům, etopedům, ale především pedagogům, kteří denně přicházejí do kontaktu s rodiči. Tato matka před cizí osobou (a především učitelem) kategoricky odmítá jakékoliv potrestání

dítěte za jeho prohřešek, do očí učitelů se staví do pozice silné ochránkyně svého dítěte: „*Paní učitelko, já bych na svoje dítě nikdy nesáhla, nemám to srdce ho potrestat.*“ Její výpověď je mnohdy velice přesvědčivá. Pravdou je, že tato matka by skutečně na své dítě sama nikdy nesáhla, spíše jej naprosto nsmyslně obhajuje. Ví však, že otec dítěte je „prudaš“ a nejde pro ránu daleko. Když dítě zlobí, používá tato matka instrukci: „*Jen počkej, až táta přijde, on si to s tebou vyřídí.*“ Po příchodu otce začne skrytě agresivní matka všechny prohřešky dítěte hlásit, mnohdy ještě situaci patřičně přibarví a nakonec se s pocitem zadostiučinění dívá, jak otec dítě trestá. Mnohým čtenářům se tento scénář bude zdát nemožný, z vlastní praxe mohu potvrdit, že se v různých podobách vyskytuje v mnoha rodinách. Pokud k výše uvedené situaci dojde, dostává se dítě do poměrně složité situace. Prvním, kdo danou situaci „odnese“, je paní učitelka, která v očích dítěte za všechno může – protože ona si stěžovala a nedokáže si se mnou mé prohřešky sama vyřešit (zde je nutné podotknout, že to mnohdy není v silách pedagoga, bez podpory rodiče se nestane nic), ona je vlastně původcem celého problému.

Další osobou je trestající otec. Jemu si paní učitelka nestěžovala, on se musí spolehnout na sdělení matky, navíc dítě často cítí, že matka celou situaci „přibarvuje“. Dále dítě neví, jak ho otec vůbec potrestá. Nastává situace, která se stává nečitelnou a dítě začne prožívat výraznou nejistotu. Zde si uvědomme, že jsou dva extrémně nejhroší pocity, které může člověk prožívat. Tím prvním je **nejistota** – každá jistota, byť sebehroší, je lepší než nejistota – každý z nás jistě ví, jak se cítí, když neví, co s ním bude, jak např. dopadne lékařské vyšetření apod. Každá nejistota vyvolává hyperaktivitu a agresi. Druhým nejhroším pocitem je **bezmoc** – otec je větší, silnější, v jeho rukou je dítě zcela bezmocné – nemůže se žádným způsobem bránit.

Rovněž důvěra dítěte v matku značně oslabuje. Matka v podstatě přenáší zodpovědnost za trestání na otce a tím se zbavuje své vlastní zodpovědnosti – „*já jsem ta hodná, táta je zlý*“. Dítě ji však začne považovat za zrádkyni, za člověka, kterému nemůže plně důvěřovat.

Dále matka v sobě samé popře násilně pud, který je pro každou „samicí“ v přírodě přirozený a normální (člověk je přece součástí přírody), a to je pud chránit své mládě před nebezpečím, které pro něho znamená svět, do něhož přišlo. Dítě zažívající pravidelně tyto situace začíná vnímat svět jako nebezpečný, ve kterém není nikdo, kdo by ho ochránil, ke komu by se

mohlo schovat. Děti vychovávané skrytě agresivní matkou nakonec začnou považovat okolní svět za místo, kde z každého kouta číhá nějaké nebezpečí, kde není nikdo, za koho se mohou v případě ohrožení skrýt, není zde nikdo, kdo by ho bránil a ono musí být připraveno tomuto nebezpečí čelit.

Ve školním prostředí jsou výše uvedené děti poměrně dobře rozeznatelné – jsou popudlivé, vznětlivé, každý sebemenší podnět, který zavání potenciálním nebezpečím, provází výbuch vzteku či agrese, popř. agresivní obrany (dalo by se lidově říci, že „startují na první našlápnutí“). Dítě vychovávané skrytě agresivní matkou má ve školním prostředí velice těžkou pozici. Pro třídu je častým zdrojem obveselení a zábavy – stačí ho vyprovokovat a všichni se jeho reakcím upřímně smějí, mnohdy nudné přestávky a hodiny volna jsou tak patřičně zpestřeny. Pokud do situace, kdy vyprovokovaný jedinec zuří, přijde vyučující, je výše uvedené dítě označeno za toho, kdo provokuje, zlobí, mlátí apod. Kdo je ve finále potrestán, je v tomto případě zcela jasné. Navíc všichni spolužáci na něho velice rádi svalí vinu. Vyprovokované dítě vnímá případný trest za své chování jako nespravedlivý, přirozeně se mu brání, je rozzlobené na celý svět a tím se bludný kruh uzavírá. Dítě se z pozice vyprovokovaného agresora dostává do pozice bezmocné, bezbranné oběti. Tím se však jeho dráždivost a impulzivita zvyšují. Každodenní pobyt ve třídě se pro něho stává nepříjemným bojem v prostředí, které je vůči němu nepřátelské, nepřijímající, potažmo nebezpečné. Naprosto logicky klesá jeho výkonnost ve vyučovacích hodinách, je zaplaveno myšlenkami na pomstu, případně přemýšlí o tom, kam uteče, aby nebylo terčem provokací svých spolužáků – děvčata nevyjímaje. Nejhorším pocitem, který ho však pronásleduje, je ten, že i učitel je proti němu zaměřený, stojí na straně ostatních spolužáků, nevěří mu, když se oprávněně provokacím a případnému potrestání brání. Řešení celé situace je často ze strany jak vznětlivého žáka, tak i učitele velice svízelné, v části **instrumentální nutná agrese** rozebereme, jak takové dítě skutečně rozpoznat a jak s ním pracovat.

V nejhorších případech může jedinec sklouznout do některé z nespecifických poruch chování, především do poruchy **opozičního vzdoru**, která je rozebrána v další části knihy.

Agresivita sloužící k dosažení vytčeného cíle

Ukazuje se, že zvýšenou agresivitu lze očekávat i od dítěte, kterému je od raného věku rodiči či prarodiči dávano najevo, že jeho **agresivita slouží k dosažení vytčeného cíle**.

Každé dítě ve věku zhruba tří let se začíná chovat přirozeně agresivně. Tento jev souvisí s procesem rozvoje tzv. „prvního já“, dochází k sebeuvědomování jedince a tendenci jednat samostatně. Projevuje se touha prosadit se, dát o sobě vědět. Každý rodič si určitě pamatuje situace, kdy jeho tříletá ratolest si vztekem, dupáním, kopáním, mlácením pěstičkami vynucovala pozornost a chtěla jednat samostatně: „*Já to udělám, já tam nepůjdu...*“

Není bez zajímavosti, že toto stadium je provázáno i používáním prvních neslušných slov, která jsou „zakázána“. Čím více rodič na tato slova reaguje, čím více je za neslušná slova trestá, tím více se bude projevovat tendence tato slova používat. Pokud dítě vysloví neslušné slovo poprvé, je možno se nad tím zasmát, pokud se tato slova budou opakovat, je potřeba požadovat, aby si je dítě říkalo pro sebe, popř. aby si je šlo říci do jiné místnosti, kde nejsou ostatní děti nebo dospělí lidé.

Vraťme se však k přirozenému „agresivnímu“ chování tříletého dítěte. Jestliže rodič nebo vychovatel začne ustupovat svéhlavému jednání dítěte a jedná podle scénáře: „*Raději ustoupím, aby byl klid, raději mu vyhovím, aby nedělal na veřejnosti ostudu,*“ dává vztekajícímu se jedinci v podstatě signál: „*Dělej to, vždyť to přece funguje.*“ Sytí tak jeho chování, dává mu smysl. Příklady této fungující agresivity vidíme od raného věku u dětí, které si svým vztekem vymáhají různé výhody, dokáží jím i zastrašovat. V obchodech jsou dnes běžně vidět situace, kdy rodič si své dítě kupuje různými dárky jenom proto, aby se nevztekalo, rodiče běžně své dítě postaví do pojízdného košíku, do kterého se dávají potraviny, v zašpiněných botách, protože to dítě chce a oni se snaží každému přání svého potomka vyhovět s naprosto mylnou představou, že tak vychovávají osobnost se zdravou schopností sebezprosažení se. Učitelky mateřských škol denně vidí situace, kdy bezradný rodič v šatně přemlouvá své dítě, aby se převlékalo, běhá za ním s bundou, s čepicí a čím více přemlouvá a přesvědčuje, tím více dítě odmítá daný úkol splnit. Rodič se tak dostává do pozice bezmocného, pro dítě slabého jedince, s kterým lze snadno manipulovat. Uvědomme si, že scénáře chování, které dítě používá v budoucím životě, se ve většině případů vytvářejí již ve věku

právě tří až čtyř let. Všem rodičům i učitelům radím, aby vztekajícímu se dítěti neustupovali, můžeme dát sice najevo, že vidíme, že se zlobí, že jeho vztek chápeme, ale dítě musí dostat jasný signál, že jeho chování je kontraproduktivní a nic jím nezíská. Například „*Chápu, že se nechceš oblékat, ale jinak nemůžeme ze školky odejít.*“ Nezbytně nutná je v těchto případech důslednost, neústupnost a v neposlední řadě i čas, který, bohužel, je v současné uspěchané době nejdůležitějším fenoménem. Rodič, který neustále spěchá a v rámci úspory času za dítě vše udělá, popř. ustoupí, bude výše uvedené situace řešit donekonečna.

Agresivita v důsledku příliš permisivního výchovného stylu

Nelze nezmínit i další fakt, že dnešní moderní výchova vede učitele a potažmo i jejich rodiče k tomu, aby s dětmi **o všem diskutovali**, vše vysvětlovali, vykládali, přemlouvali. Výchovný činitel se tak může snadno dostat do situace, kdy po dítěti něco chce a ono začne uvádět nespočet důvodů, proč to nejde (ať už proto, že se mu nechce, že je pohodlné, že se staví do opozice). Tvrdím, že vychovatel (rodič, učitel) musí s dítětem komunikovat, musí mnohé věci několikrát vysvětlit, někdy musí i domlouvat a přemlouvat, ovšem v zásadních situacích musí dospělý „velet“, což znamená: „*Proč to musím teď dělat?*“ Odpověď: „*Protože jsem to řekl.*“ Je nutné si uvědomit, že celý život bude jedinec nucen dělat věci, o kterých se nediskutuje a které jsou pravidlem. Respektovat tyto věci se opět dítě učí v raném věku.

Jsem přesvědčen o tom, že **přílišné diskuse o jasných pravidlech** jsou určitou „cestou do pekel“. Pokud dítě s vychovatelem spouští časté diskuse, vysílá k němu jakousi energii. Z fyziky víme, že pokud má energie na počátku nějakou intenzitu a pustíme ji do prostoru, tato energie má tendenci rozplývat se a slábnout, nakonec vyhasne. Pokud však této energii „nastavíme zrcadlo“, to znamená, že energie se má od čeho odrazit, dostáváme se do nekonečného kolotoče manipulativního a někdy i agresivního chování, z kterého není úniku. Proto jedinou pomocí je v těchto situacích „zrcadlo odstranit“, tj. nereagovat – viz obrázek níže.

Obr. 1.1 Dva možné způsoby nakládání s negativní energií

Z vlastní praxe musím potvrdit, že se setkávám s maminkami, které přijdou se žádostí o vyšetření dvouletého dítěte, jelikož si s jeho výchovou neporadí. Je pro mě šokující, když si matka nedokáže poradit s dvouletým dítětem. Již při rozhovoru s matkou (dvouleté dítě lze těžko klasickým způsobem vyšetřit) zjišťuji, že matka pouze ustupuje, nedává jasné a pevné hranice. Když jim sděluji, že v některých situacích (např. když matka vaří) je nutné na nějakou dobu nakrmené, napojené, přebalené dítě umístit s hračkou do postýlky či ohrádky, reakce zní: „*Přece nebudu své dítě zavírat do klece.*“ Oponuji: „*Ne do klece, do ohrádky, nejsi tu za trest – ty máš uspokojeny základní potřeby a musíš počkat, až já uvařím, a to nejen proto, aby ses neopařil, ale rovněž z toho důvodu, že se od raného věku musíš naučit odkládat svá vlastní přání.*“ Pokud rodič nenaučí dítě od raného věku na určitý čas odložit svá přání, jak se může v dospívajícím či dospělém věku srovnat s náročností reálného života, jak může pochopit, že nemohu mít vše hned, že na některé věci si musíme nejprve ušetřit apod. Děti s neschopností odkládat svá vlastní přání mají tendenci opatřit si vše hned i za cenu krádeže, loupeže, stávají se snadnými oběťmi „výhodných a okamžitých“ půjček, v neposlední řadě před realitou života unikají do světa drog, hracích automatů či jiných závislostí.

Již bylo několikrát zmíněno, že styly a způsoby chování se dítě učí především v raném věku a nese si je do svého budoucího života. Pokud naučíme dítě v tomto klíčovém věku námi manipulovat, můžeme očekávat výrazné problémy s chováním ve věku dospívajícím, především v období puberty. Výše uvedené děti dokáží na druhém stupni školy velice dobře manipulovat se svými vrstevníky, popř. s celým pedagogickým sborem. Uvedme si na tomto místě konkrétní, vymyšlenou situaci, kdy si pedagogický sbor na manipulace těchto dětí sám „nabíhá“ a dostává se často do naprosto neřešitelných, těžko zvládnutelných situací.

PŘÍKLAD

Každá škola má pravidla chování stanovena školním řádem – tato pravidla by měla být v řádu jasně a zřetelně definována a měli by s nimi být seznámeni jak žáci, tak jejich rodiče a v neposlední řadě i učitelé – ti by se měli především na stanovení těchto pravidel aktivně podílet. Pedagogický sbor se může (netvrdím, že musí) rozdělit na dvě části – záměrně neříkám poloviny. Jedna část bude nekompromisně trvat na tom, že co je v řádu napsané, platí, a v jasně určených pravidlech nepovolí. Druhá část (ve většině případů ta menší) v určitém okamžiku dojde do situace, kdy na nich žáci začnou vymáhat něco, co není v řádu povoleno. Tato, většinou menší, část pedagogů – ať již z důvodů vyčerpání (což není ve školním prostředí výjimkou, kdo nepoznal, co je to den po dni, týden po týdnu, měsíc po měsíci umravňovat a ukázat množství dětí, nemůže pochopit a zodpovědně mluvit o učitelském povolání), popř. proto, že se nechtějí příliš rozčilovat nebo hádat, nebo že chtějí být s dětmi přílišnými kamarády (problém především začínajících pedagogů), v těchto pravidlech povolí: „*Děti, víte, že to školní řád zakazuje, ale výjimečně tedy ano.*“ Pro děti, o kterých jsme výše mluvili, a nejen pro ně, dítě je tvor velice učenlivý, se tyto situace nestanou výjimečnými, naopak je začnou považovat za samozřejmé. Za nějaký čas dojde k situaci, kdy podobnou věc „zkusí“ na „hraničícího“ učitele. Ten bude pevně stát na pravidlech s tím, že to, co po něm požadují, je proti školnímu řádu. Děti, o nichž mluvíme, okamžitě zareagují slovy: „*A jak to, že u pana učitele XY můžeme, a u vás ne?*“ V mnohých případech použijí „verbální aktivní přímou agresi“ (více v kapitole o typech agresí), což znamená dohadování se s učitelem, používání skrytých nadávek, v horším případě vyhrožování. Tzv. „hraničící“ učitel v této situaci nachází těžko jakýkoliv smysluplný argument, pokud nechce daného kolegu „shodit“. Ve sborově a na poradách se tyto situace dalekosáhle řeší, kolegové se nemohou sjednotit, zbytečně se dohadují a dostávají se do konfliktů, které však oslabují soudržnost celého sboru. Z celé situace těží především děti, ony získávají pocit snadné manipulovatelnosti s celým pedagogickým sborem. Možná, že výše popsaná situace bude působit jako vymyšlený a nepravděpodobný konstrukt, opak je však pravdou. Ve velkém množství případů jsou ve školách manipulativní tendence žáků s učiteli na denním pořádku. Žáci tak dovedou velice účinně „rozklížit“ celý pedagogický sbor a vládci ve škole se stávají

oni. Mají pak pocit, že si vše mohou dovolit, často se dovolávají demokracie. Kladu si však otázku, zda nejde spíše o anarchii.

Řešení situace je přitom poměrně snadné. Je samozřejmé, že každý učitel je individualita, každý používá jiných forem motivace, chválení a trestání. Nemůžeme být všichni naprosto uniformní. Pokud jsou však oficiálně stanovena určitá pravidla, je nutné, abychom je dodržovali naprosto všichni, dospělými počínaje, dětmi konče. Jejich překročení musí být provázeno přirozeným následkem.

Prozatím jsme hovořili o příčinách agresivity a potažmo i agrese, které lze v ideálním případě terapeuticky ošetřit a nějakým způsobem zpracovat – velkou roli zde hraje především rodič, bez jeho aktivní spolupráce jsou učitel a terapeut téměř bezmocní. Pokud se rodič s dítětem ve správnou dobu dostanou do terapeutického vedení, může být problém poměrně rychle rozkryt a patřičně řešen.

Existují však případy, kdy sebelepší a sebeodbornější pomoc není nic platná, nic nefunguje, dítě je jakémukoliv zásahu ze strany terapeuta imunní.

Agresivita spojená s tzv. „výchovnou slepotou“ rodiče

Jedná se o situace, kdy rodiče odmítají jakoukoliv spolupráci, nevidí v chování svého dítěte naprosto žádný problém a nic řešit nechtějí. Tito rodiče svádějí vinu za chování svého potomka na školu, spolužáky, většinou tvrdí, že doma se dítě chová zcela normálně, potíže s ním mají pouze ve škole, škola je od toho, aby si nezvladatelné chování jejich dítěte vyřešila, rodiče se zbavují zodpovědnosti za chování dítěte. Tito rodiče nejsou schopni přijmout jakoukoliv výtka vůči jejich výchově, mají pocit, že vše dělají správně a pro blaho svého potomka.

Naprostou katastrofou jsou situace, kdy rodič dokonce své dítě k agresivitě nabádá – dítě je vedeno v představě, že současný svět je jenom o konkurenci, a pokud jedinec nemá „ostré lokty“, nemůže v této silné konkurenci obstát.

V těchto případech jsou učitel, psycholog i psychiatr naprosto bezmocní, bez úzké spolupráce rodičů na problému nelze nic řešit a vyřešit. Právě potíže u výše zmíněných dětí nastávají v okamžiku, kdy se terčem jejich agresivity

stávají sami rodiče, nedokážou ho zvládnout ani v domácím prostředí (často se situace vyostří v období puberty). Až když se sami rodiče cítí ohroženi, přicházejí pro odbornou radu, v mnoha případech se však agresivní chování dospívajícího jedince již nedá terapeuticky zastavit, často zbývá pouze jedno řešení, a to určitá forma represe.

Agresivita zapříčiněná organickým poškozením mozku

V lidském mozku se nacházejí dvě hlavní oblasti, které souvisejí s agresivitou a agresí:

- limbický systém
- kůra mozková – cerebrální kortex

Limbický systém obsahuje množství propojených struktur, které mají vztah k agresivnímu chování. Jedná se o amygdalu a hipokampus. Limbický systém ovlivňuje kontrolu emocí, hipokampus inhibuje (snižuje) agresi, naopak amygdala – její jádra – jsou zdrojem impulzů posilujících agresi. Amygdala se nachází přímo uprostřed hypotalamu v dolní části mezimozku. Jednoznačný vztah k agresi však nelze prokázat.

Korové oblasti jsou spojeny se sociálním učením. Frontální (čelní) neokortex je spojen s recepcí a interpretací vnějších informací. Poškození frontálního kortexu vede k nadměrné vnímavosti vůči podnětům z okolí. Jedinec pak reaguje agresí v případech, kdy je narušena anticipace následků. Jedinci s poškozením frontálních (čelních) laloků reagují často impulzivní agresí, jsou vzrušiví, náladoví, jejich nálady se velice rychle střídají – a to mnohdy i během jedné hodiny, objevuje se u nich zvýšená dráždivost – citlivost vůči provokacím zvenčí. Tyto děti bývají neklidné, vztahovačné, velice rychle nabuditelné k agresi. Všeobecně lze předpokládat, že děti s organickým poškozením mozku mají velké potíže s kontrolou agrese, častěji se účastní patologického chování a mohou se zapojovat v dospívajícím věku do násilných trestných činů.

K poškození frontálních laloků může dojít v kterémkoliv období vývoje jedince. V prenatálním období může mít výrazný vliv léková terapie matky, popř. úraz matky, v období perinatálním (kolem porodu) protražovaný porod, překotný porod, klešťový porod, v období postnatálním asfyxie, ja-

kékoliv onemocnění mozku – především zánětlivé, horečnatá onemocnění provázená febrilními křečemi, zvýšená agresivita bývá pozorována i u některých pacientů s nádorovým onemocněním mozku. Výraznou roli může sehrát i úraz hlavy, kdy dojde k poškození právě frontální oblasti.

Ve všech případech uvedených v této kapitole je na místě psychiatrická péče, včetně vhodné medikace.

Agresivita u dětí s neuspokojenou bazální jistotou

Od narození je pro optimální vývoj zdravé psychické osobnosti dítěte nejdůležitější pevná vazba mezi ním a matkou. Tato vazba je v podstatě sociálním, psychologickým i biologickým základem lidství. Vazba s biologickou matkou je nenahraditelná a je podstatou bazální (základní) jistoty u dítěte. Znamená pro něj bezpečí, ochranu před okolím, sycení podněty, péči o základní potřeby nutné pro přežití.

Dítě je od narození „vývojově“ přichystané na pohled matky z očí do očí, na hlazení, broukání, mazlení (všechny matky velice dobře znají, jak děti milují hry s jeho tělem – poplácávání po zadečku, hra „kovej, kovej kovářičku“ apod.).

Není však přichystané na vymoženosti dnešní moderní doby – např. hlasitá hudba, nepříjemné zvuky z okolí, nevšímavost matky, přenesení péče z matky na jinou osobu (dnes velice moderní chůvy, paní na hlídání apod.). Výše uvedené chování dítě vnímá jako ohrožení, plodí v něm úzkost a tím i útočnost a dráždivost.

Vztah matky k dítěti se evolučně vyvíjel dlouhou dobu a původně znamenal ochranu před dravci. Malé dítě neví, že tento druh nebezpečí se již v dnešní době nevyskytuje, má však zakódovanou reakci na ohrožení. Začne se dožadovat pozornosti, křičí, vzteká se, je neklidné, přestane si hrát, přestane zkoumat okolí, stává se hyperaktivním.

Význam bazální jistoty pro dítě potvrzuje i Bowlbyho teorie vazby (John Bowlby – anglický psychiatr, patří mezi několik nejvýznamnějších osobností v tomto oboru ve dvacátém století).

Bowlby vychází z jednoduchého pozorování – pokud se malé dítě oddělí od matky, projevují se v jeho chování všechny známky stresu a dítě se snaží všemožným způsobem získat matku zpět. Bowlbyho teorie vazby odpovídá na otázku, proč se takto dítě chová, následujícím způsobem: